

STATISTIČKO MJERENJE SPOLJNE TRGOVINE PO NOVODODATOJ VRIJEDNOSTI, SA POSEBNIM OSVRTOM NA ZEMLJE U TRANZICIJI

STATISTICAL MEASURE OF FOREIGN TRADE BY NEW VALUE ADDED, WITH PARTICULAR REFERENCE TO TRANSITION COUNTRIES

Olivera Živkoivć¹

JEL Classification: A10; F10;

Preliminary communication

Primljeno / Received: April 10, 2015

Prihvaćeno / Accepted: May 11, 2015

Sažetak

Globalizacija dovodi do jačanja ekonomskih veza među zemljama, povezujući ih u jedinstven privredni sistem. Transnacionalne kompanije kao nosioci ovog procesa svoju proizvodnju sve više segmentiraju u nekoliko zemalja, formirajući tzv. globalne proizvodne lance. Međutim, u okviru ove mreže sve zemlje nijesu podjednako uključene u međunarodnu trgovinu. Upravo je statističko kvantifikovanje globalne međuzavisnosti predmet ovog rada. Koristi koje jedna zemlja može imati od uključivanja u međunarodno poslovanje daje nam novi pristup u analizi spoljne trgovine po razmjeni novododate vrijednosti između zemalja (Trade in Value Added-TiVA). U ovom radu se analizira učesće stranih faktora proizvodnje u izvoznom proizvodu zemalja u tranziciji.

KLjučne riječi: globalizacija, međunarodna trgovina, međuzavisnost, obračun spoljne trgovine po novododatoj vrijednosti – TiVA.

Abstract

Globalization leads to strengthening economic ties among states, linking them in a single economic system. Transnational companies as leaders of this process increasingly segment their production in several countries, forming the so-called global production chains. However, within this network all the states are not equally involved in the international trade. It is the statistic quantification of the global interdependence that is the topic of this paper. Benefits that a state may have from its participation in the international business enables a new approach in the analysis of foreign trade in value added – TiVA among states. The paper analyzes participation of foreign factors of production in the export products of the states in transition.

Key words: globalization, international trade, interdependence, Trade in Value Added (TiVA).

1. UVOD

Posljednjih decenija na svjetskom tržištu se dešavaju mnoge promjene uzrokovane procesom globalizacije. Aktivnost multinacionalnih kompanija i širenje njihove poslovne mreže putem stranih direktnih investicija danas su sve intenzivniji. Svjetska trgovina raste mnogo brže od proizvodnje. Došlo je i do promjena u struk-

¹ Ekonomski fakultet Podgorica, doktorant

turi međunarodne trgovine, tako da se danas osim robama i uslugama, sve više trguje radom i kapitalom. Globalizacija je dovela do rasta ekonomske međuzavisnosti među državama. Proizvodni proces se više ne obavlja u okviru jednog preduzeća, niti jedne zemlje, već globalno. Zbog toga se javlja pitanje koliko koristi jedna zemlja može imati od uključivanja u međunarodnu trgovinu? Tačno kvantifikovanje pruža posmatranje spoljne trgovine po razmjeni novododate vrijednosti. Na osnovu ovih statističkih podataka efekti globalizacije mogu biti pažljivo razmatrani.

Naš cilj je da ukažemo da dosadašnji način mjerenja spoljne trgovine po bruto principu ne odgovara savremenim uslovima poslovanja. Fokusiraćemo se na novi pristup analize spoljne trgovine po razmjeni novododate vrijednosti između zemalja (*Trade in Value-Added – TiVA*). U analizi ćemo koristiti rezultate istraživanja primjene novog koncepta na međunarodnu trgovinu zemalja u tranziciji.

2. SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA

Međunarodnu trgovinu u dvadesetom vijeku karakteriše povećana mobilnost kapitala, ali i sve veća mobilnost drugog faktora proizvodnje-rada. Transnacionalne kompanije kao glavni nosioci procesa globalizacije, preduzimanjem stranih direktnih investicija vrše uticaj na odvijanje međunarodne trgovine. O globalizovanosti svjetske privrede dovoljno govori i pokazatelj učešća izvoza u svjetskom društvenom proizvodu, koji se u 2013. godini kretao na nivou 1/3. Prema podacima UNCTAD-a, prilivi stranih direktnih investicija u 2013. godini su iznosili nešto preko 1.400 milijardi dolara. Strane filijale transnacionalnih kompanija u 2013. godini su zapošljavale 70,7 miliona radnika, što dovoljno govori o njihovoj moći. Ukupne prodaje stranih filijala u 2013. godini su iznosile 34.000 milijardi dolara, a njihov izvoz je iznosio nešto ispod 8 milijardi dolara. Dakle, prodaje u zemlji domaćinima stranih filijala su iznosile 26.000 milijardi dolara. Ukoliko ukupan svjetski izvoz roba i usluga koji je u 2013. godini iznosio 23.000 milijardi dolara, uporedimo sa aktivnostima stranih filijala, vidimo da je on za 13% manji od domaćih prodaja stranih filijala, a čak za 33% od njihovih ukupnih prodaja. (WIR 2014, 2014, p.xvii). Zaključujemo da su prodaje obavljene preko stranih filijala, koje predstavljaju neku vrstu indirektnog izvoza, znatno veće od direktnog izvoza (Bjelić, 2012, s.186).

Globalno poslovanje omogućava odvijanje procesa proizvodnje na lokacijama gdje su sirovine najpovoljnije, koje se nakon obrade pretvaraju u poluproizvode i šalju u druge filijale u okviru transnacionalne kompanije na dalju finalizaciju, sve do isporuke gotovog proizvoda kupcima. Na ovaj način se vrši segmentiranje proizvodnje jedne transnacionalne kompanije u više zemalja, odnosno formiraju se globalni proizvodni lanci u kojima se odvija niz aktivnosti, kao što su nabavka, proizvodnja, logistika, distribucija, transport i na kraju prodaja.

Osim kretanja kapitala, kretanje rada je još jedan dinamičan i rastući fenomen koji se veoma dobro prilagođava uslovima globalizacije. Povećanju obima migraci-

ja doprinosi razvoj u informacionoj tehnologiji i bolja mogućnost transporta. Prema procjenama Ujedinjenih nacija, 2010. godine je oko 214 miliona ljudi živjelo izvan država u kojima su rođeni, odnosno 3% populacije. Poslednjih decenija njihov broj se značajno uvećavao, jer je recimo 1965. godine broj migranata iznosio 75 miliona ili 2,3% svjetske populacije. Danas, sve veći broj osoba se opredjeljuje za život u dvije ili više država paralelno, formirajući transnacionalne zajednice. Razvijene zemlje su zbog lošeg prirodnog priraštaja i deficitarnosti pojedinog kadra, posebno tehničke struke, prinuđene da povećaju broj stranih radnika iz zemalja u razvoju. Analizirajući sve efekte koje imigranti mogu imati na njihove zemlje, u skladu sa tim kreiraju svoje imigracione politike. Sa druge strane, zemlje u razvoju odakle najčešće potiču radnici, su najveći primaoci radničkih doznaka, odnosno zarada koje oni šalju u matičnu zemlju. Prema podacima Svjetske banke, ukupne radničke doznake u 2009. godini su iznosile 416 milijardi USD, od čega se čak 307 milijardi odnosilo na zemlje u razvoju. (WB, 2011, p.19).

Današnjim međunarodnim trgovinskim tokovima dominiraju proizvodi koji se koriste u daljoj proizvodnji. Repromaterijal i djelovi se izvoze iz jedne zemlje, dorađuju u drugoj i na kraju troše u trećoj zemlji. Dakle, oni nekoliko puta pređu granicu i njihova vrijednost se svaki put registruje u izvozu i uvozu, sve dok finalni proizvod ne dođe do potrošača. Zbog sve veće razmjene proizvodnje u okviru međunarodnih lanaca prodaje, trgovina poluproizvodima je u stalnom porastu. Tako je vrijednost izvoza poluproizvoda iz kog je isključen izvoz energenata u 2011. godini dostigao vrijednost od 7.723 milijardi USD, što čini 55% svjetskog izvoza. Dakle, izvoz poluproizvoda je veći od izvoza finalnih dobara. Najveći izvoznik poluproizvoda je Evropska unija, sa učešćem od 36%. Zatim slijede Kina i Sjedinjene Američke Države, sa učešćem od 10%, odnosno 9,8% u ukupnom svjetskom izvozu poluproizvoda. Značajan izvoz poluproizvoda ostvaruju još Japan, Koreja, Hong Kong. Samo učešće Kine u ukupnoj svjetskoj trgovini poluproizvodima u 2011. godini je blizu dvije trećine. (International Trade Statistics 2013, 2013, p.183). Za svaku zemlju je najznačajnije da sama prerađuje svoje ili uvozne sirovine, a izvozi proizvod što finalnijeg stepena obrade. Zemlje u razvoju često nijesu u stanju da proizvedu što finalniji proizvod i da osnivaju svoje međunarodne proizvodne lance. Zbog toga su obično više međunarodno orjentisane i primorane da se uključuju u globalnu proizvodnju, kako bi postale dio svjetskih privrednih tokova.

3. NEDOSTACI POSTOJEĆEG STATISTIČKOG OBUHVATANJA MEĐUNARODNE TRGOVINE

Međunarodna trgovina čini važan dio svjetske privrede i samim tim statistički podaci o njoj moraju biti vjerodostojni i uporedivi. Podatke o spoljnoj trgovini zemalja posjeduju međunarodne ekonomske organizacije, kao što su Ujedinjene nacije, Konferencija UN o trgovini i razvoju, Svjetska trgovinska organizacija, Svjetska banka i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj. Zemlje članice ovih

organizacija dužne su da dostavljaju podatke o svom uvozu i izvozu, koji se zatim sređuju, upoređuju i na kraju objavljuju. Potreba za statističkim podacima o spoljnoj trgovini je sve veća. Osim javnom sektoru, ovi podaci predstavljaju važan izvor privatnom sektoru i pojedincima. Najvažnija upotreba statistike robne razmjene sa inostranstvom je za sastavljanje platnih bilansa, nacionalnih računa i nekih kratkoročnih statistika. Ona takođe može biti od velike pomoći preduzećima za tržišno istraživanje i izbor trgovinske strategije.

Međunarodne organizacije koje prikupljaju podatke o spoljnoj trgovini pojedinih zemalja, imaju svoje pravne propise sa tačno određenim definicijama, procedurama, standardima, a pojedine i priručnike u kojima nacionalnim biroima za statistiku daju detaljne savjete o načinu prikupljanja podataka o trgovinskoj razmjeni. Međutim, usled tehnološkog napretka uzrokovanog globalizacijom koja postaje sve značajnija, dobijeni podaci ne mogu zadovoljiti potrebe zainteresovanih. U vremenu kada elektronska trgovina uzima sve više maha, kada se inostranim kupcima nude nove forme isporuke roba i usluga, uz sve brži razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, statistika spoljne trgovine zahtijeva neke nove pristupe.

Najčešći izvor podataka za statistiku spoljne trgovine je carinski dokument, jedinstvena carinska isprava o uvozu i izvozu robe. Statistika spoljne trgovine obuhvata promet robe koji se izvozi iz zemlje i uvozi u zemlju. Carinska deklaracija se podnosi carinarnici prilikom carinjenja robe, od strane osobe koja uvozi ili izvozi robu. U njoj se pored podataka vezanih za postupak carinjenja upisuju i podaci za potrebe statistike i ostalih korisnika. Carinska služba je odgovorna za prikupljanje i kontrolu ispravnosti carinskih deklaracija, koje zatim spremne prosleđuje službama za statistiku na automatsku obradu. Statističke službe kontrolišu jedinstvene carinske isprave, obrađuju ih i objavljuju u skladu sa međunarodnim preporukama. Centralne banke u statistici platnog bilansa vode evidenciju o međunarodnoj trgovini uslugama i međunarodnoj trgovini proizvodima intelektualne svojine.

Strane direktne investicije, odnosno njihovi nosioci-transnacionalne kompanije predstavljaju ključni faktor koji dovodi do neslaganja statističkih evidencija. Danas izvoz stranih filijala daleko nadmašuje izvoz iz matičnih zemalja tih kompanija. Konvencionalni pristup u analizi spoljne trgovine ne uzima u obzir ovaj indirektni izvoz, koji je nastao aktivnošću stranih kompanija. Sve to daje pogrešnu sliku o spoljnotrgovinskoj razmjeni jedne zemlje. Zbog toga je u analizi spoljne trgovine neophodno i praćenje kretanja stranih direktnih investicija, odnosno praćenje aktivnosti transnacionalnih kompanija (Bjelić, 2012, s.127).

Takođe, sa rastom globalizacije raste uloga stranih faktora proizvodnje u izvozu jedne zemlje. Sa prilivom stranih direktnih investicija, raste i udio strane novododate vrijednosti u vrijednosti izvoza. Klasična statistika spoljne trgovine prati vrijednost izvoza i uvoza po bruto konceptu, tj. izvoz se obračunava po cjelokupnoj vrijednosti izvoza, a ne samo po vrijednosti koja je dodata u zemlji izvoza. Zato je potrebno obračun spoljne trgovine vršiti i prema novododatoj vrijednosti, da bi se utvrdilo koliki je dio domaćih faktora proizvodnje uključen u izvoz.

Dakle, novi instrumenti u analizi statistike spoljne trgovine su neophodni. Podaci dobijeni klasičnom statistikom, danas više nijesu dovoljni. Dopunjujući nove metode sa metodama koje su već duže vrijeme u upotrebi, dobiće se kvalitetniji podaci o angažovanju domaćih resursa po osnovu izvoza i uvoza, odnosno dobiće se realna slika o položaju jedne zemlje u svjetskoj privredi.

4. OBRAČUN SPOLJNE TRGOVINE PO NOVODODATOJ VRIJEDNOSTI

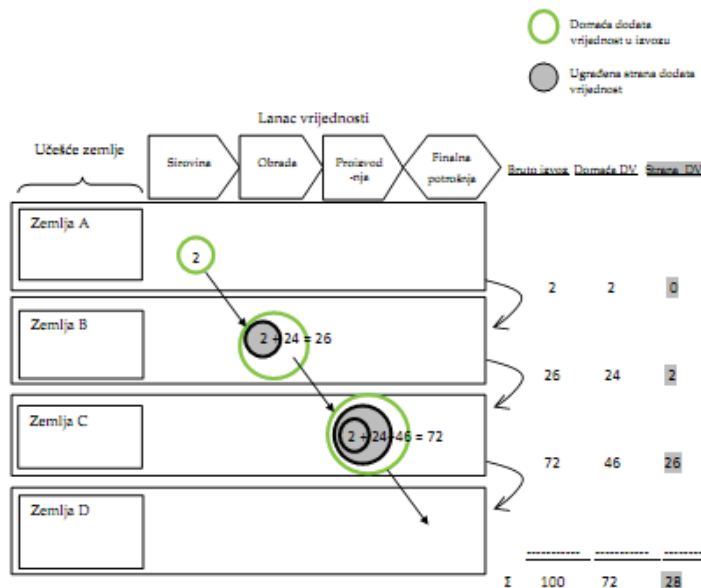
Globalni izvoz roba i usluga koji danas iznosi preko 23.000 milijardi dolara, uključuje značajne iznose višestrukih obračuna. Kao što smo u prethodnom dijelu rada naveli, znatan broj proizvoda izrađuje se saradnjom preduzeća iz različitih zemalja. Oni svoje poslovanje dijele širom svijeta stvarajući međunarodne proizvodne lance. Na taj način roba i usluge prelaze preko granica više zemalja kako bi se proizveo finalni proizvod. Tako na primjer, sjedišta potrebna za proizvodnju motornog vozila u Americi proizvode se u Koreji, dizajn se stvara u Italiji, a marketing logistika se pruža iz neke treće zemlje. Često se za ove proizvode kaže da su proizvedeni u svijetu i da treba da nose oznaku "made in the world".

Klasično mjerenje spoljne trgovine registruje prelazak roba i usluga preko granice, po bruto principu. Svaki proizvod ili usluga koji napuste teritoriju smatraju se izvozom, dok roba ili usluga koji ulaze na teritoriju jedne zemlje smatraju se uvozom. Na sledećoj slici dat je primjer uvoza sirovine vrijednosti 2 jedinice u zemlju B, gdje je obradom dodato vrijednosti u visini 24 jedinice. Zatim se tih 26 jedinica ponovo izvozi u proizvodnom pogonu u zemlji C gdje se dodaje još 46 jedinica dodate vrijednosti. Nakon toga se takav proizvod vrijednosti 72 jedinice izvozi u zemlju D za finalnu potrošnju. Prema klasičnoj statistici, izvoz zemlje B se obračunava po bruto principu i iznosi 26 jedinica, iako je u toj zemlji dodato vrijednosti u iznosu 24 jedinice. Takođe, izvoz doradenog proizvoda u zemlji C se kvantifikuje na nivou 72 jedinice, bez obzira što je doprinos zemlje C samo 46 jedinica. Statistika praćenja međunarodne trgovine po konceptu novododate vrijednosti ima za cilj da identifikuje dvostruko obračunatu dodatnu vrijednost i pokaže gdje se vrijednost stvara u globalnim proizvodnim lancima. To u našem primjeru znači da je izvoz zemlje B bio 24 jedinice, a zemlje C samo 46 jedinica, a ne kao prema zvaničnoj statistici 26 jedinica, odnosno 72 jedinice. (UNCTAD, 2013, p.1).

S obzirom na činjenicu da je savremena međunarodna trgovina znatno drugačija, dosadašnji način kvantifikovanja više nije adekvatan i dovoljan. Statistika dakle, treba da prati proces stvaranja proizvoda i usluga i da mjeri učešće svake nacionalne ekonomije u stvaranju istih.

Nakon višegodišnjih istraživanja, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) i Svjetska trgovinska organizacija (WTO) razvile su novu metodologiju praćenja međunarodne trgovine po konceptu novododate vrijednosti. Primjenom ovog principa izbjegava se višestruki obračun, jer u obzir uzima razliku između bruto vrijednosti izvoza i uvezenih inputa (WTO and OECD, 2012, p.1.).

Slika 1: Statistika međunarodne trgovine po bruto konceptu i konceptu novododate vrednosti

Izvor: UNCTAD, 2013.

Danas dostupni pokazatelji o globalnoj međuzavisnosti, rezultat su izrade globalne input-output tabele (World Input-Output Tables-WIOT), od strane Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj. Metodološki princip zasnovan na ovim tabelama može se primijeniti u različitim oblastima ekonomske analize, čak i za praćenje ekoloških tokova. Ovaj model je veoma pogodan za analizu uticaja spoljne trgovine na strukturu privrede jedne zemlje. OECD-ova baza podataka obuhvata 27 zemalja Evropske unije i 13 drugih značajnih zemalja (Australija, Brazil, Kanada, Kina, Indonezija, Indija, Japan, Južna Koreja, Meksiko, Rusija, Turska, Tajvan, Amerika), za period od 1995. do 2011. godine.

Za kreiranje svjetske input-output tabele koristi se metodologija razvijena za izradu nacionalnih input-output tabela. Dakle, konceptualnih razlika nema, osim što globalne tabele prate proizvode i prema njihovom porijeklu. Na sledećoj slici ćemo prikazati strukturu pojednostavljene svjetske input-output tabele.

Slika prikazuje pojednostavljenu input-output tabelu sa jednom djelatnošću za dvije zemlje. Na primjer, hemijska industrija u zemlji A proizvodi proizvod X (npr. plastiku) koji može biti korišten kao input za proizvodnju drugog proizvoda ili može služiti kao finalni proizvod. Istovremeno proizvod X može biti izvezen u zemlju B, gdje može imati istu namjenu, odnosno služiti kao input ili gotovi proizvod. Analogno, isti proizvod može biti uvezen iz zemlje B u zemlju A, koji takođe može biti namijenjen daljoj preradi ili služiti kao gotov proizvod.

Slika 2: Struktura svjetske input-output tabele

		Izvoz poluproizvoda iz zemlje A u zemlju B		Izvoz gotovih proizvoda iz zemlje A u zemlju B		
		Intermedijalna potrošnja		Finalna potrošnja		Bruto output
		Zemlja A Proizvodnja	Zemlja B Proizvodnja	Zemlja A Proizvodnja	Zemlja B Proizvodnja	
Zemlja A	Proizvodnja	Intermedijalna potrošnja domaćeg outputa	Intermedijalna potrošnja zemlje B od izvoza zemlje A	Finalna upotreba domaćeg outputa	Finalna upotreba u zemlji B od izvoza zemlje A	X_A
Zemlja B	Proizvodnja	Intermedijalna potrošnja zemlje A od izvoza zemlje B	Intermedijalna potrošnja domaćeg outputa	Finalna upotreba u zemlji A od izvoza zemlje B	Finalna upotreba domaćeg outputa	X_B
Dodata vrijednost:		V_A	V_B			
Ukupan input:		X_A	X_B			

izvor: Statistics 2013, Geneva.

Izvor: UNCTAD, 2013.

Redovi u globalnoj tabeli pokazuju upotrebu bruto outputa proizvedenog u određenoj industriji jedne zemlje. Output X proizveden u zemlji A (prvi red) može se koristiti u zemlji A, kao reprodukcioni ili finalni proizvod ili u zemlji B sa istom svrhom. Dakle, u redovima se pokazuje izvoz i uvoz zemlje po namjeni i prema porijeklu zemlje i sektora iz kojeg potiče. To omogućava da se odredi uloga i mjesto zemlje A u globalnom lancu. U prvom redu pojednostavljene svjetske tabele, možemo vidjeti bruto izvoz iz zemlje A u zemlju B po namjeni, odnosno izvoz reprodukcioni ili finalnih proizvoda proizvedenih u zemlji A i korištenih u zemlji B (sivi kvadranti).

Kolone pokazuju iznose repromaterijala potrebnih za proizvodnju outputa čija je upotreba dekomponovana duž reda. Stoga, svaka kolona daje učešće domaćih i stranih poluproizvoda u jednoj jedinici outputa. Prva kolona pokazuje koliko domaći inputi doprinose proizvodnji outputa zemlje A („intermedijalna potrošnja domaćeg outputa“) i koliko je inputa uvezeno („intermedijalna potrošnja zemlje A od izvoza zemlje B“). Razlika između outputa proizvedenog u jednoj zemlji i zbira domaćih i stranih inputa potrebnih za njegovu proizvodnju, predstavlja generisanu dodatnu vrijednost toj zemlji (V).

Zbir redova globalne tabele čini svjetski proizvod, dok zbir kolona predstavlja vrijednost formiranja proizvodnje. Ova vrijednost pruža podatke na osnovu kojih se može odrediti integritet i položaj jedne zemlje u svjetskoj privredi, što će omogućiti donošenje ispravnih spoljnotrgovinskih odluka.

Prvi podaci o mjerenjima spoljne trgovine na ovaj način objavljeni su sredinom 2012. godine. Podaci koji čine sadržaj ove baze odnose se, na učešće domaće i stra-

ne dodate vrijednosti u izvozu, učešće domaće dodate vrijednosti u izvozu poluproizvoda i finalnih proizvoda, kao i na druge pokazatelje. Ove informacije danas su dostupne za 62 zemlje, za godine 1995, 2000, 2005, 2008, 2009, 2010 i 2011, po djelatnostima.

Podaci dobijeni na osnovu mjerenja po bruto konceptu mogu dati pogrešne informacije o koristima od trgovine, jer se preuveličava značaj zemalja na kraju međunarodnog lanca vrijednosti, što može dovesti do pogrešnih odluka. Međutim, primjenom koncepta dodate vrijednosti dobila bi se prava informacija o stvaranju dodate vrijednosti u ovim zemljama, koja je uglavnom u njima i najmanja. Na primjer, SAD imaju veliki trgovinski deficit sa Kanadom i Meksikom. Američki uvoz iz ovih zemalja su repromaterijali za proizvodnju proizvoda u SAD, koji se zatim izvoze nazad u Kanadu i Meksiko ili neke druge zemlje svijeta. Takođe, trgovinski podaci na osnovu bruto koncepta ne uspijevaju da obuhvate ulogu trećih zemalja u bilateralnim odnosima. Na primjer, Japan izvozi robu u Južnu Koreju koja se zatim izvozi u SAD. Klasični trgovinski bilans prikazuje izvoz Južne Koreje u SAD, ali ne obuhvata japansko učešće u korejskom izvozu, što prema konceptu dodate vrijednosti predstavlja japanski izvoz u SAD. Dakle, primjena novog pristupa u analizi spoljne trgovine prema dodatoj vrijednosti daje potpuniju sliku trgovinskih odnosa među zemljama i bolje odražava njihove pojedinačne koristi (Derviş, Meltzer and Foda, 2013, p.1).

Koncept statistike spoljne trgovine po dodatoj vrijednosti objašnjava ove ekonomske odnose. Razlika između klasičnog trgovinskog bilansa i trgovinskog bilansa po osnovu dodate vrijednosti je sledeća. Prijavljeni izvoz neke zemlje čine tri komponente: domaća dodata vrijednost koja ostaje u inostranstvu, domaća dodata vrijednost koja se vraća preko uvoza i strana dodata vrijednost koja je uključena u izvoz. Slično tome, prijavljeni uvoz obuhvata: stranu dodatu vrijednost koja ostaje u zemlji uvoza, domaću dodatu vrijednost koja je uključena u uvoz i strana dodata vrijednost u uvozu koji se kasnije ponovo izvozi. Na drugoj strani, izvoz trgovinskog bilansa prema dodatoj vrijednosti obuhvata samo domaću dodatu vrijednost koja ostaje u inostranstvu, dok uvoz čini strana dodata vrijednost koja ostaje u zemlji uvoza. Dakle, saldo trgovinskog bilansa prema bruto konceptu i prema konceptu dodate vrijednosti mora uvijek biti isti (Benedetto, 2012, p.43).

Podaci o bilateralnim trgovinskim odnosima dobijeni po bruto konceptu i po konceptu dodate vrijednosti mogu se značajno razlikovati. Ove razlike su veoma bitne za donosiocce trgovinskih politika jer daju pravu sliku razmjene među zemljama. To se najbolje može vidjeti na primjeru SAD sa svojim glavnim trgovinskim partnerima. Trgovinski deficit u robnoj razmjeni između SAD i Kine na bazi dodate vrijednosti je znatno manji. Tako je u 2004. godini bio niži za oko 40%, nego deficit na osnovu zvanično prijavljene bruto trgovine. Nasuprot tome, trgovinski deficit sa Japanom po osnovu dodate vrijednosti je veći od deficita po bruto konceptu. Naime, Japan izvozi djelove i komponentne u zemlje širom Azije koje se ugrađuju u finalni proizvod, koji se zatim najčešće izvozi u SAD. Takođe je američki deficit u trgovinskoj razmjeni sa zemljama EU-15 na osnovu dodate vrijednosti, veći od bru-

to trgovinskog deficita. Sa ostalim glavnim trgovinskim partnerima (Kanada i Meksiko), trgovinski bilans SAD na bazi dodate vrijednosti, je niži od prijavljenog bilansa po bruto konceptu (Koopman et al, 2011, p.3-20).

Kao što smo i objasnili, prijavljeni podaci o ukupnoj trgovini SAD moraju biti isti sa podacima o ukupnoj trgovini na osnovu dodate vrijednosti, odnosno agregatna vrijednost bilansa mora ostati ista. Međutim, mijenja se struktura deficita. Smanjeni trgovinski deficit sa Kinom po obračunu na osnovu dodate vrijednosti, znači da SAD u bilateralnoj razmjeni sa drugim zemljama ostvaruje veće deficite ili suficite.

Podaci o dodatoj vrijednosti u međunarodnoj trgovini su veoma važni. Oni omogućavaju da razumijemo kako funkcioniše međunarodna trgovina i njen uticaj na trgovinsku politiku. Na primjer, ukoliko bi Kina povećala svoje trgovinske barijere njeni proizvodi bi poskupjeli. Američki proizvođači bi tada plaćali skuplji reprod materijal, koji bi uslovio povećanje cijena američkih finalnih proizvoda. Takođe, povećanje američkih trgovinskih barijera smanjuje potražnju za kineskim uvozom, kao i za američkom robom i uslugama ugrađenim u kineskom izvozu. Zapravo, koncept dodate vrijednosti objašnjava interes Kine da smanji svoje trgovinske barijere, kako bi svoje proizvode učinila konkurentnijim na domaćem i inostranom tržištu.

Uspostavljanje statistike dodate vrijednosti je bilo teško iz razloga osjetljivosti komercijalnih podataka, kao i zbog odsustva zajedničkog statističkog okvira među zemljama. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj je imala važnu ulogu u usklađivanju metodologije izrade tabela između zemalja. U budućnosti treba raditi na razvijanju ove statistike kako bi se pronašle zajedničke tačke između različitih statističkih propisa i nacionalnih računovodstvenih sistema. Svjetska trgovinska organizacija je pokrenula inicijativu "made in the world", koja će omogućiti razmjenu projekata, iskustava i praktičnih pristupa mjerenju i analizi trgovine po principu dodate vrijednosti.

5. STATISTIČKO MJERENJE GLOBALNE MEĐUZAVISNOSTI ZEMALJA U TRANZICIJI

Zemlje u tranziciji imaju potencijal za velike koristi od međunarodne fragmentacije proizvodnje. Podaci dobijeni prijenom koncepta mjerenja trgovine po osnovu dodate vrijednosti, pomoći će nam da vidimo koliko zemlje u tranziciji učestvuju u globalnim proizvodnim lancima, u kojim sektorima su najviše angažovani strani faktori proizvodnje i kako su se ovi procesi mijenjali tokom vremena. To nam nije omogućavao sadašnji pristup mjerenja spoljne trgovine.

Podaci OECD i WTO baze pokazuju da razvijene zemlje, kao SAD i Japan, imaju nisko učešće strane dodate vrijednosti u svom iznosu, koje je u 2011. godini u obje zemlje iznosilo po 15%. Međutim, razvijene zemlje osim što su najčešći izvori stranih investicija, one su ujedno i najveći primaoci, što se odražava i na sadržaj strane komponente u njihovim izvozima. Na primjer, Njemačka koja je u prethodnom periodu privukla značajna sredstva stranih investitora, ima učešće strane dodate vrijednosti u svom izvozu od 26%. To se potvrđuje i na primjeru Luksem-

burga, vodeće zemlje u proizvodnji čelika po broju stanovnika, gdje su čeličane u stranom vlasništvu a većina rude iz uvoza, gdje je udio strane novododate vrijednosti u njihovom izvozu u 2011. godini iznosio čak 59%. Na drugoj strani, zemlje u razvoju, kao značajne investicione destinacije ranijih godina, imaju znatno veće učešće strane supstance u svom izvoznom proizvodu, koje je na primjer u Kini iznosilo 32%.

Zemlje u tranziciji su u protekle dvije decenije primile značajne iznose stranog kapitala, najčešće kroz privatizaciju javnih preduzeća. S obzirom da se radi o veoma heterogenoj grupi zemalja koje se međusobno znatno razlikuju po ekonomskim karakteristikama, razlike postoje i u visini privučenih stranih ulaganja. Ukupan priliv stranih direktnih investicija u ovim zemljama u 2011. godini, prema podacima UNCTAD-a, iznosio je 96 milijardi USD, što čini 5,8 % ukupnog svjetskog priliva. Analizom ćemo pokazati da rast priliva stranih sredstava u zemljama u tranziciji utiče na rast učešća strane dodate vrijednosti u njihovom izvozu.

U tabeli 1 je prikazano kretanje učešća strane dodate vrijednosti u izvozima onih zemalja u tranziciji za koje su podaci bili dostupni u OECD-WTO bazi. Možemo vidjeti da u poslednjoj godini analize, učešće strane dodate vrijednosti čini gotovo polovinu mađarskog izvoza. Takođe je Mađarska u 2000. godini ostvarila najveće učešće strane dodate vrijednosti u izvozu u analiziranom periodu, i to 52%. Visoko učešće strane supstance u svojim izvozima imaju još Slovačka i Češka Republika, od 47%, odnosno 45%. S obzirom da su ove zemlje u prethodne dvije decenije privukle najviše stranih direktnih investicija u okviru analizirane grupe zemalja, to samo potvrđuje hipotezu da priliv stranog kapitala utiče na visinu strane supstance u izvozu jedne zemlje. Najmanji sadržaj strane komponente u svom izvozu, imala je Rusija, i to samo 14%.

Tabela 1: Udio strane novododate vrijednosti u izvozu zemalja u tranziciji, u procentima

	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Češka Republika	31	39	43	42	40	44	45
Estonija	36	45	43	33	28	33	35
Mađarska	30	52	48	46	45	49	49
Poljska	16	24	28	31	27	31	32
Slovačka	32	44	47	46	43	46	47
Slovenija	32	36	38	36	31	35	36
Bugarska	30	34	32	47	37	36	40
Hrvatska	21	20	21	21	18	20	20
Letonija	23	27	27	28	22	26	29
Litvanija	25	22	18	24	21	23	24
Rumunija	21	23	28	27	23	22	24
Rusija	13	18	13	14	13	13	14

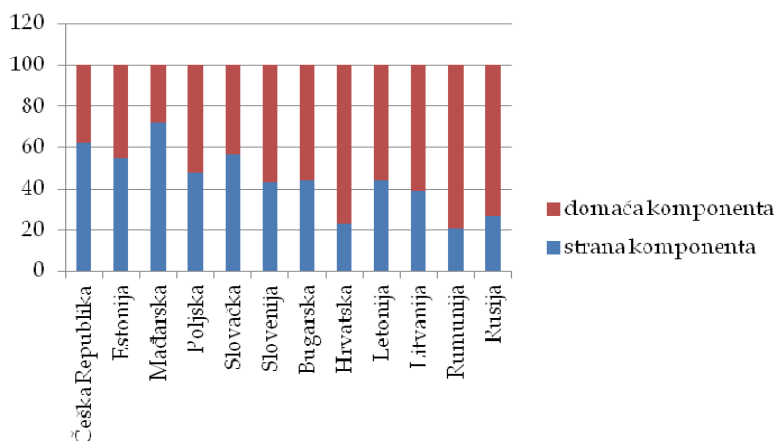
Izvor: OECD/WTO.

Iz prethodne tabele možemo vidjeti da udio dodate vrijednosti stranih zemalja u izvozu analiziranih zemalja raste sa procesom tranzicije. Upoređujući podatke za 1995. godinu i 2005. godinu, zapažamo da je najveći rast zabiljen kod Poljske, kada se udio strane komponente sa 16% povećao na 28%. Veliki porast od čak 60% je zabilježen kod Mađarske. Udio stranih faktora proizvodnje u 1995. i 2005. godini je ostao nepromijenjen kod Hrvatske i Rusije, kada je iznosio 21%, odnosno 13%. Samo je u Litvaniji zabilježen pad korišćenja stranih komponenti sa 25% koliko je iznosio u 1995. godini, na 18% u 2005. godini, najvjerovatnije zbog završetka procesa privatizacije velikih državnih preduzeća.

Smanjenje strane supstance u izvoznom proizvodu nastupilo je 2009. godine kao posledica djelovanja svjetske ekonomske i finansijske krize. Uočava se da je najveći pad bio u Bugarskoj, i to sa 47% koliko je iznosio u 2008. godini, na 37% u 2009. godini. Opadajuće stope su prekinute 2010. godine, osim u Rumuniji. Naredne godine, imamo nastavak rasta učešća stranih faktora proizvodnje u izvozu zemalja u tranziciji.

Ako se posmatra udio strane dodate vrijednosti po pojedinim djelatnostima, uočavamo da najveće učešće ostvaruju sektor elektronike i automobilske industrije, odnosno oni sektori u kojima je segmentacija proizvodnje jednostavna, gdje se komponente potrebne za finalni proizvod stvaraju na više različitih lokacija. U zemljama u tranziciji koje su predmet naše analize, učešće stranih faktora proizvodnje u izvozu ova dva sektora u 2011. godini je prosječno iznosio 45%. Na grafiku 1 je prikazana struktura izvoza, prema stranoj i domaćoj komponenti, u elektronskoj industriji. Možemo vidjeti da je strana supstanca najviše sadržana u izvozima Mađarske (72%), zatim Češke (62%), Slovačke (57%) i Estonije (55%). Najmanji procenat strane komponente u ovom sektoru je imao rumunski izvoz (21%).

Grafik 1. Učešće strane i domaće dodate vrijednosti u izvozu, elektronska industrija, 2011, u procentima

Izvor: OECD/WTO.

Analizirajući učešće strane dodate vrijednosti u izvozima zemalja u tranziciji u automobilskoj industriji, uočili smo da u Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj i Sloveniji strana supstanca čini više od 50% njihovih izvoza. U Rumuniji i Rusiji je zabilježemo najmanje učešće stranih faktora, i to 25%, odnosno 32%. Osim sektora elektronske i automobilske industrije, zemlje u tranziciji imaju visok udio stranih faktora proizvodnje još u hemijskoj industriji (42% prosječno), zatim mašinskoj industriji (39%) i tekstilnoj industriji (37%). Dakle, visoko-tehnološko intenzivni proizvodi imaju veliko učešće strane komponente, dok je udio stranih faktora znatno manji kod niže -tehnološko intenzivnih proizvoda.

Na osnovu izvršene analize, možemo zaključiti da zemlje u tranziciji imaju značajne koristi od međunarodne fragmentacije proizvodnje. Svaka od ovih zemalja bi trebala da iskoristi svoje komparativne prednosti u okviru globalnih proizvodnih lanaca, specijalizujući proizvodnju na visoko-tehnološko intenzivne proizvode. U procesu globalne trgovinske razmjene, zemlje u tranziciji moraju sve više da se okreće izvozu. Podaci dobijeni primjenom novih instrumenata u analizi međunarodne trgovine, omogućuju donosiocima odluka detaljno planiranje i sprovođenje spoljno-trgovinske politike u cilju što značajnijeg uključivanja domaće supstance u izvoznom proizvodu zemalja u tranziciji, a sve u cilju njihovog većeg privrednog razvoja. Time se još više naglašava značaj razvoja ove nove statističke metodologije.

ZAKLJUČAK

U vremenu globalizacije međunarodna trgovina mijenja svoju strukturu. Proizvodnja jednog proizvoda zahtijeva saradnju više zemalja u okviru globalnih proizvodnih lanaca, čime dolazi do rasta ekonomske međuzavisnosti među privredama. Možemo zaključiti da je globalizacija izuzetno složen proces, posebno u pogledu njenog statističkog praćenja i mjerenja. Dobijeni rezultati ne govore samo o kvantitativnom odnosu međunarodnih trgovinskih transakcija, već utiču i na kvalitet ekonomskih odnosa među zemljama. Postojeći statistički koncept mjerenja spoljne trgovine ne pruža pravi uvid, već je potreban novi pristup koji omogućuje kvantifikovanje efekata globalizacije. Razvijen je novi pristup koji omogućava obračun izvoza po principu dodate vrijednosti. Ovom metodologijom se prati proces stvaranja proizvoda i usluga i mjeri doprinos svake zemlje u njihovom stvaranju. Dakle, klasična trgovinska statistika treba biti dopunjena statistikom praćenja međunarodne proizvodnje, odnosno statistikom koja mjeri doprinos svake zemlje u stvaranju njihovog izvoznog proizvoda.

Analiza trgovine po novododatoj vrijednosti zemalja u tranziciji nam je omogućila da na osnovu uočenih činjenica donesemo sledeće ocjene. Najuspješnije tranzicijske zemlje koje su ujedno i najveći primaoci stranih direktnih investicija imaju visoko učešće stranih faktora proizvodnje u svom izvozu. U početku tranzicije kada su iznosi stranih ulaganja u ove zemlje bili znatno skromniji, sadržaj strane komponente u njihovim izvoznim proizvodima je bio značajno niži. Dakle, nova metodologija pruža podatke na osnovu kojih se može odrediti položaj i integrisa-

nost jedne zemlje u svjetskoj privredi, što omogućava donošenje ispravnih spoljnotrgovinskih odluka. Međutim, kako za zemlje u tranziciji, tako i za sve ostale zemlje, najvažnije je da u procesima globalne trgovinske razmjene ugrađuju što više domaće dodate vrijednosti, odnosno angažuju što više domaćih faktora proizvodnje.

Literatura:

Bjelić, P. (2012), „Novi instrumenti u analizi međunarodne trgovine“, u Grečić, V., Veselinović P. (redaktori), *Aktuelna kretanja u evropskoj i svetskoj privredi: implikacije na Srbiju*, Naučno društvo ekonomista Srbije, Ekonomski fakultet Beograd i Ekonomski fakultet u Kragujevcu, Beograd, s. 127.

Bjelić, P. (2012), „Promjene u analizi međunarodne trgovine usled globalnog kretanja faktora proizvodnje“, u Gavrilović-Jovanović B., Rakonjac-Antić T., Stojanović Ž., Filipović M. (redaktori), *Tranzicija i razvoj realnog sektora u Srbiji*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, s. 186.

Derviş, K, Meltzer, J., Foda, K. (2013), „Value-Added Trade and Its Implications for International Trade Policy“, Internet,

<http://www.brookings.edu/research/opinions/2013/04/02-implications-international-trade-policy-dervis-meltzer> (accessed 21.04.2015).

OECD and WTO, (2012), "Trade in Value-Added: Concepts, Methodologies and Challenges",

Joint Note, Paris, Internet, <http://www.oecd.org/sti/ind/49894138.pdf>, (accessed 15.04.2015).

UNCTAD, (2013), *Global Value Chains and Development, Investment and value added trade in global economy*, Internet,

http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2013d1_en.pdf, (accessed 10.03.2015).

UNCTAD, (2013), *World Investment Report 2013-Global Value Chains: Investment and Trade for Development*, New York and Geneva.

UNCTAD, (2014), *World Investment Report 2014- Investing in the SDGs: An Action Plan*, New York and Geneva.

Koopman, R. et al, (2011), The Economic Effects of Significant U.S. Import Restraints, United States International Trade Commission, Investigation No.332-325, Publication 4253, Washington, August.

Benedetto, J. (2012), Implications and Interpretations of Value-Added Trade Balances, United States International Trade Commission, Journal of International Commerce&Economics, Volume 4, Number 2, Washington, July.

World Bank, (2011), *Migration and Remittances Factbook 2011*, Internet, <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/World.pdf>, (accessed 01.03.2015)

World Trade Organization, (2013), *International Trade Statistics 2013*, Geneva.